

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 10 Sayı: 48 Volume: 10 Issue: 48

Şubat 2017 February 2017

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE ORGANİK TARIMIN EKONOMİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ EVALUATION OF ECONOMIC ASPECTS OF ORGANIC AGRICULTURE IN THE WORLD AND TURKEY

Nursen VATANSEVER DEVİREN *
Nur ÇELİK **

Öz

Teknolojik ve sosyal gelişmenin bir sonucu olarak değerlendirilen küreselleşme, son yıllarda en önemli eğilimlerden biri olmuştur. Küreselleşme, insan faaliyetlerini dünya çapında sınırlayan zaman ve mekan engellerinin erozyona uğraması ve bu değişikliklere olan farkındalığın artışı olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla, küreselleşmenin belirli fırsatlar yarattığını ve organik tarım üzerinde de etkileri olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Küreselleşme ile birlikte sürdürülebilirlik kavramı da son yıllarda gündeme gelen konulardan biridir. Küreselleşme ve sürdürülebilirlik ile ilgili tarımdaki eğilimlere bakıldığında organik tarım kilit rol oynamaktadır. Son yıllarda organik tarım, hem dünyada hem Türkiye'de hızla yayılmakta ve tüketicilerin ilgisini çekmektedir. Bu bağlamda, küresel anlamda organik gıda pazarı giderek büyümekte ve bu pazardan pay almak isteyenler, yeni eğilimlerle rekabet düzeylerini arttırmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, organik tarımın gelişimini ekonomik boyutu ile ele almanın yanında dünyada ve Türkiye'de organik tarımın mevcut durumunu incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Organik Tarım, Organik Tarım Verileri.

Abstract

Globalization which are considered as a result of technological and social developments has become one of the most important trends in recent years. Globalization can be described as an erosion of time and space barriers that limit human activity worldwide and can be expressed as an increase in the awareness of these changes. Thus it would be appropriate to say that globalization creates certain opportunities and become effective on organic agriculture. The concept of sustainability in conjunction with the globalization is one of the subjects on the agenda in recent years. Organic agriculture plays a key role according to the agricultural trends related to globalization and sustainability. Organic agriculture has spread rapidly and has attracted the attention of consumers not only in the world but also in Turkey recent years. In this context organic food market has grown increasingly from a global perspective and who want to get a share of this market have increased their competitiveness with new trends. The main objective of this study examines the current status of organic agriculture in terms of the world and Turkey as well as the development of organic agriculture deals with economic dimension.

Keywords: Agriculture, Organic Agriculture, Data of Organic Agriculture.

1. GİRİŞ

Sürdürülebilir tarımın gelişmesine katkıda bulunan seçeneklerden biri olan organik tarım, günümüzde sadece gelişmiş ülkelerde değil gelişmekte olan ülkelerde de yaygınlaşmaktadır. Bilinçlenen tüketici ve üreticiler, doğayı tahrip etmeyen yöntemlerle insanlara zarar vermeyen tarımsal ürünleri üretmeyi ve tüketmeyi tercih etmeye başlamıştır. Sürdürülebilir ve alternatif tarım destekleyen bu yeni üretim tarzı ise "Organik Tarım" kavramı olarak adlandırılmaktadır. (Candemir, Arpacı ve Akıncı, 2012; Demiryürek, 2011; Rehber, 2011). Organik tarım, ekolojik sistemde hatalı uygulamalar sonucu bozulan doğal dengeyi yeniden kurmayı amaçlayan, insana ve çevreye dost bir üretim sistemidir. Organik tarım, esas itibarıyla kimyasal ilaçlar ve gübrelere kullanımının yasaklanmasının yanında organik ve yeşil gübreleme, münavebe, toprağın muhafazası, bitkinin direncini artırma ve biyolojik mücadeleden yararlanmayı ilke edinen, üretim artışından ziyade ürünün kalitesinin yükselmesini amaçlayan bir üretim şeklidir (Çobanoğlu ve Işın, 2009: 64).

Organik tarım, son yıllarda sıklıkla gündeme gelen konulardan birisi olmuştur. Bunun en büyük nedeni de artan eğitim seviyesi ile birlikte çevre ve sağlık bilinci düzeyindeki artıştır. Her geçen gün organik tarım ürünlerine olan talebin artması, bu ürünlerin ticaret hacimlerinin artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla devletler, sivil toplum kuruluşları ve üreticiler; bu pazardan daha fazla pay alabilmek için organik tarıma yönelik düzenlemelerle organik tarımı geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada öncelikle organik tarım kavramına değinildikten sonra organik tarımın gelişimi uluslararası ekonomik boyutu ile ele alınacak, Dünya'da ve Türkiye'de organik tarımın mevcut durumu incelenecektir.

* Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

** Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

2. KAVRAMSAL OLARAK ORGANİK TARIM

Alternatif, sürdürülebilir, bio-dinamik, biyolojik, agro, doğal, ekolojik, yenilenebilir ve organik tarım ifadeleri aynı anlamda kullanılmakla birlikte terminolojide "organik tarım" ifadesi daha yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Liebhart, 2003: 31). Geleneksel tarıma göre daha çevre dostu olan organik tarım, farklı açılardan değişik şekillerde tanımlanmaktadır. Organik tarım kavramına yönelik literatürde yapılan tanımlara yer vermeden önce organik tarımın gelişim sürecine katkıda bulunan faktörleri belirtmek, bu kavramın daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu faktörler, dört grupta incelenebilir (Jones, 2003: 18):

- ✓ Sektördeki önemli üretim artışı: Sanayi ve hükümet kaynaklarına göre küresel organik üretim, son on yılda yıllık %20 artış göstermiştir. Avustralya, Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri; şu anda en büyük küresel organik üreticilerdir ve organik üretime duyulan ilgi, dünya çapında artmaktadır. Örneğin Meksika'da organik ürünlere tahsis edilen arazi, 1996 yılından 1998 yılına kadar %140 oranında bir artış göstermiştir.
- ✓ Organik ürünlere yönelik artan tüketici talebi: Organik gıda ürünleri, OECD ülkelerinde toplam gıda tüketiminin sadece küçük bir payını oluştururken bu pay, özellikle Avrupa'da bazı ürünler için (meyve, sebze ve süt ürünleri gibi) daha yüksektir. Organik olmayan ürünlerin zararları ve organik ürünlerin faydalarına yönelik algı, arttıkça da bu büyüme artarak devam edecek gibi görünmektedir.
- ✓ Sürdürülebilirlik açısından kamusal ilgi: Organik tarım, üreticilere alternatif ekonomik fırsatlar sunan, daha fazla çevre ile uyum içinde bir üretim sistemini içeren ve büyük bir sosyal sorumluluğu ilke edinen sürdürülebilir bir tarım sistemidir.
- ✓ Organik standartların geliştirilmesi ile ilgili ticari konular: Küresel pazarda 14-17 milyar doların yaklaşık %15'i, organik üretim için işlem görmektedir. Amerika Birleşik Devletleri (%47), Avrupa Birliği (%42) ve Japonya (%11) oranıyla önemli ithalatçılardandır. Organik standartların sertifikasyon gereksinimlerini karşılamak için özellikle gelişmekte olan ülkelere ihracatçılara yönelik maliyet ve yeterlilik konuları hakkında endişeler gündeme gelmiştir.

Bu bilgiler ışığında literatürde organik tarım ile ilgili olarak yapılan tanımlar incelendiğinde genel kabul görmüş tanımlardan biri, Uluslararası Organik Tarım Hareketi Federasyonu (IFOAM) tarafından yapılan tanımdır. Bu tanıma göre: "organik tarım; olumsuz etkileri olan girdiler kullanmak yerine biyolojik çeşitlilik, yerel koşullara uyum sağlamış döngüler ve ekolojik işlemlere" dayanır. Organik tarım; içinde bulunduğumuz çevreye fayda sağlamak, eko- sistemin tüm unsurlarının iyi bir yaşam kalitesine sahip olmaları adına gelenek, yenilik ve bilimi birleştirir (IFOAM, 2009).

Bir diğer tanım ise Gıda Kodeksi (1999) tarafından yapılmıştır. Birliklişilerden oluşan Gıda Kodeksi Komisyonu'nun tanımına göre, "organik tarım; topraktaki biyolojik faaliyeti, biyolojik döngüleri ve biyolojik çeşitliliği de içeren tarımsal eko-sistem sağlığını iyileştirip, zenginleştiren bir üretim ve işletim sistemidir". Ancak geçen zaman, bu sistemin alternatif bir yöntem olmaktan çok bir yaşam felsefesi olduğunu ortaya koymuştur.

Organik tarım, üretimde kimyasal girdi kullanmadan, üretimden tüketime kadar her aşaması kontrollü ve sertifikalı tarımsal üretim biçimidir. Organik tarımın amacı, sahip olunan toprak ve su kaynakları ile havayı kirletmeden çevre, bitki, hayvan ve insan sağlığını korumaktır (Er ve Başalma, 2008:13).

Ulusal Organik Standart Konseyi (NOSB-National Organic Standart Board) tarafından 1995 yılında yapılan tanımda ise ekolojik üretim sistemi kavramına değinilmiştir. Organik tarım biyolojik çeşitliliği, döngüleri ve toprağın biyolojik aktivitesini artırıp zenginleştiren ekolojik bir üretim sistemi olarak tanımlanmıştır. Klasik tarım metotlarında ürün miktarı daha önemli iken organik tarımda ürünün kalitesi daha önemli olmaktadır (Torun, 2011). Bu bağlamda organik tarım tanımlarının birleştiği nokta, aslında tam anlamıyla bu ifadeye yöneliktir.

Organik tarımın sürdürülebilirlik avantajları da oldukça fazladır. Sürdürülebilirlik, karmaşık ve geniş kapsamlı bir kavram iken temel amacı, fiziksel ve insan kaynaklarının daha iyi kullanılmasını sağlayarak tarımın topluma net katkısını optimize etmektir. Sürdürülebilir tarım sistemi olan organik tarım, yiyecek ve diğer mal ve hizmetleri sunarak uzun vadeli ekonomik kalkınmaya aşağıdaki yollarla katkıda bulunmaktadır (Jones, 2003: 20):

- ✓ *Ekonomik açıdan*: mevcut ve gelecekteki taleplere yönelik yeterli ve güvenilir hammadde ve gıda sağlamak,
- ✓ *Çevresel açıdan*; gelecek kuşakların makul öngörülebilir ihtiyaçlarını karşılamak için tarımın doğal kaynak tabanını koruyan, eko sistemlerin korunması ve artırılmasına yönelik tarımsal faaliyetleri içeren alternatif tarım sistemlerini sunmak,
- ✓ *Sosyal kabul edilebilirlik açısından*; kültürel ve etik değerler, kırsal toplulukların desteklenmesi, hayvan refahı kaygıları gibi toplumun geniş değerlerini içermek.

Dolayısıyla organik tarım, tek başına gıda üretim kaynağı olmayıp aynı zamanda sürdürülebilir tarım ve kalkınma, eko-turizm, biyolojik çeşitliliğin korunması, erozyon, çölleşme ve iklim değişikliğine neden olan faktörlerin etkisinin giderilmesinin de bir dayanağıdır (Özbağ, 2010: 19). Organik tarım ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan daha sürdürülebilir bir tarım alternatifi olmakla birlikte daha sağlıklı gıda ve tekstil hammaddelerini yetiştirmeyi de hedeflemektedir. Organik yöntemlerle üretilen ürünün daha güvenli ve çevreye daha dost olduğu düşünüldüğü için de bir çok kişi, geleneksel ürünler yerine organik ürünleri tüketmeyi tercih etmektedir (Rehber, 2011).

3. ORGANİK TARIMIN TARİHSEL GELİŞİMİ

İnsanoğlu, çevreyi görmezden gelerek sürdürmekte olduğu tarımsal, endüstriyel ve teknolojik faaliyetler sonucu hem çevresinin hem de kendisinin mevcut ve gelecekteki yaşamını tehlikeye attığının farkına varmış ve bu farkındalık; insanoğlunu tarımsal, endüstriyel ve teknolojik faaliyetlerinde ve tüketim alışkanlıklarında yeni arayışlara sevk etmiştir. (İlbaş, 2009:1). En az girdi ile en fazla çıktı alabilmek için teknolojinin tüm olanaklarından faydalanılan ve kalitenin göz ardı edildiği eski ilkel tarım yöntemlerine karşı alternatif arayışlara girilmiştir. Bununla birlikte bu süreçte kullanılan yöntem ve malzemelerin etkisiyle ürünlerin insan sağlığı üzerinde oluşturduğu etkilere dair kaygılar, ortaya çıkmaya başlamıştır. Yoğun şekilde gübreleme, sulama ve genetik anlamda işlenmiş tohum kullanımına dayalı olarak gerçekleştirilen “Yeşil Devrim”, üretimi arttırmıştır ancak bu durum toprak bozulmalarına, insan sağlığı üzerinde negatif etkilere yol açmıştır. Sözkonusu kaygılar sonucunda da organik tarım, ortaya çıkmıştır (Yürüdü, Kara ve Arıbaş, 2010).

Aslında doğal kaynakların ekolojik ilkelere uygun olarak kullanılması düşüncesi, M.Ö. dönemlere kadar uzanmakta ve organik tarımla ilgili düşünce ve fikirlerin başlangıcı ise 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk yarısına kadar gitmektedir. Ancak pazar odaklı organik tarım hareketinin başlangıcı, “sürdürülebilirlik” kavramının tüm dünyada tartışılmaya başlandığı 1970'lere dayanmaktadır. 1990'lu yıllarda ise organik tarım, küresel anlamda büyük bir ivme kazanmıştır (Rehber, 2011: 7).

Ekolojik Tarım görüşü, ilk kez 1910 yılında İngiltere’de gündeme gelmiştir. 1924 yılında Dr. Rudolf Steiner “Biyodinamik Tarım Yöntemi” konusunda bir kurs düzenlemiş, 1928 yılında da “Biyodinamik Tarım Enstitüsü’nü” kurmuştur. Bir diğer alternatif tarım arayışı, 1930’lu yıllarda İsviçre’de görülmüştür. Müler ve Rush, İsviçre’de en az dış girdi gereksinimi olan “Kapalı Tarım” konusunda başarılı çalışmalar yapmıştır. Lemairne Boucher, Fransa’da bazı alglerin bitkilerde doğal dayanıklılığı arttırmak amacıyla kullanılabileceğini belirlemiştir. (Yüksel, 2009). “Organik” terimi ise ilk defa 1940 yılında W. Northbourn tarafından “Look to the Land” isimli eserinde ekolojik tarım sistemini tanımlamak için kullanılmıştır (Paul, 2006). 1972 yılında Almanya merkezli olarak kurulan Uluslararası Organik Tarım Hareketleri Federasyonu (International Federation of Organic Agriculture Movement- IFOAM), tüm dünyada organik tarım hareketlerini bir çatı altında toplamak, gelişimini sağlıklı bir şekilde yönlendirmek, standartlar ve yönetmelikler hazırlamak, üyelerine ve ilgili kurumlara gelişmeleri duyurmak amacıyla kurulmuştur. Organik ürünlerin dünya genelinde ticareti, 1980’lerde gelişmekle beraber “deli dana, dioksin, GDO (transgenik ürünler)” gibi konuların ortaya çıkardığı endişeler ve sürdürülebilirlik konusunun tüm dünyada gündeme gelmesi ile birlikte 1990’larda organik ürünlere yönelik olarak talep artışı yaşanmaya başlamıştır (Yürüdü, Kara ve Arıbaş, 2010: 405).

Organik tarım ile ilgili dünya genelindeki güncel istatistikler, Tablo 1’de gösterilmektedir. Tablo 1’de, dünya verilerinin yanı sıra organik tarımda lider ülkeler ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. Organik tarımın gelişmeye başladığı yıllara denk gelen 1999 yılında 11 milyon hektar olan organik tarım arazisi alanı, 2013 yılı itibariyle 43.1 milyon hektara yükselmiştir. Organik tarım arazilerinin toplam tarım arazileri içerisindeki payı, 2013 yılı itibariyle %0.98’dir. Organik tarıma yönelik kişi başına tüketim ise dünya genelinde 10.05 Dolar’dır. Dünya geneline bakıldığında küçük bir pay olarak ifade edilebilecek bu tutarın gelişmiş ülkelerde hayli yüksek olduğu söylenebilir. Kişi başına tüketim İsviçre’de 210 Euro, Danimarka’da 163 Euro ve Lüksemburg’da 157 Euro’dur.

Tablo 1: Organik Tarım ile İlgili Temel Göstergeler

GÖSTERGELER	DÜNYA	LİDER ÜLKELER
Organik tarım sertifikasına sahip ülke verileri	2013: 170 ülke	
Organik tarım arazisi	2013: 43.1 milyon hektar 1999: 11 milyon hektar	Avustralya: 17.2 hektar Arjantin: 3.2 milyon hektar US: 2.2 milyon hektar
Organik tarım arazilerinin toplam tarım arazisi içindeki payı	2013: % 0,98	Falkland adaları %36.2 Liechtenstein %31 Avusturya %19.5

Üreticiler	2013: 2 milyon 2012: 1.9 milyon 2011: 1.8 milyon	Hindistan: 650.000 Uganda: 189.610 Meksika: 169.703
Organik pazar büyüklüğü	2013: 72 milyar USD 1999: 15.2 milyar USD	US: 24.3 USD Almanya: 7.6 USD Fransa: 4.4. USD
Kişi başına tüketim	2013: 10.05 USD	İsviçre: 210 Euro Danimarka: 163 Euro Lüksemburg: 157 Euro
Organik yönetmeliği olan ülke sayısı	2013: 82 ülke	
IFOAM'a bağlı kuruluşların sayısı	2014: 120 ülkede 815 paydaş	Almanya: 89 paydaş Çin: 55 paydaş USA: 51 paydaş Hindistan: 47 paydaş

Kaynak: FIBL ve IFOAM, 2015: 23, <https://www.fibl.org/fileadmin/documents/shop/1663-organic-world-2015.pdf>, (Erişim tarihi: 10.02.2016).

4. DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE ORGANİK TARIM UYGULAMALARI

Dünya'da organik tarım satışlarında Avrupa ve Kuzey Amerika, öne çıkan ülkelerdendir. Asya ve Afrika ise organik tarım ürünlerinin önemli üreticilerindedir. Kişi başına en büyük organik tüketim miktarında ise İsviçre, lider ülke konumundadır.

Organik tarım arazilerinde 461.396 hektarlık alan ile Türkiye, dünya sıralamasında on dokuzuncu sırada yer alırken en yüksek üretici sayısına sahip ülkeler arasında altıncı sırada yer almaktadır. Türkiye'de organik üretimde lider bölge ise Ege Bölgesi'dir.

4.1. Dünya'da Organik Tarım Uygulamaları

Doğal sistemleri değiştirmek yerine doğa ile uyumlu bir sistemin oluşturulmasını hedef alan organik tarım, son yıllarda tüm dünyada önem kazanmaya başlamış ve zaman içerisinde tüm ülkeler, organik tarım faaliyetlerini geliştirmeye ve yaygınlaştırmaya başlamıştır. Bu gelişmeler ışığında, dünyadaki organik tarım hareketini bir çatı altında toplamak ve düzenlemek amacıyla 1972 yılında kurulan "Uluslararası Organik Tarım Hareketleri Federasyonu" (International Federation of Organic Agriculture Movements-IFOAM) ve İsviçre'de 1973 yılında kurulan "Organik Tarım Araştırma Enstitüsü" (Research Institute of Organic Agriculture - FIBL); tüm dünyadaki organik tarım ile ilgili gelişmeleri ve sayısal verileri düzenli olarak her yıl yayınlamaktadır (Ulusal Eylem Planı, 2013-2016).

IFOAM ve FIBL tarafından 2015 yılında yayınlanan rapora göre küresel anlamda tüm dünyada 2013 yılında organik yiyecek ve içecek satışları, 72 milyar Dolara ulaşmıştır. Organik tarımdan elde edilen gelir ise 1999 yılından günümüze kadar yaklaşık 5 kat artmıştır. Küresel satışların %90'dan fazlasını Avrupa ve Kuzey Amerika oluşturmaktadır. Asya, Okyanusya, Latin Amerika ve Afrika; organik tarım ürünlerinin önemli üreticilerinden olmalarına rağmen organik ürün pazarında aynı büyüklüğe sahip değildir.

Tablo 2: Kıtalara Göre 2013 Yılı Organik Tarım Alanları ve Üretici Sayıları

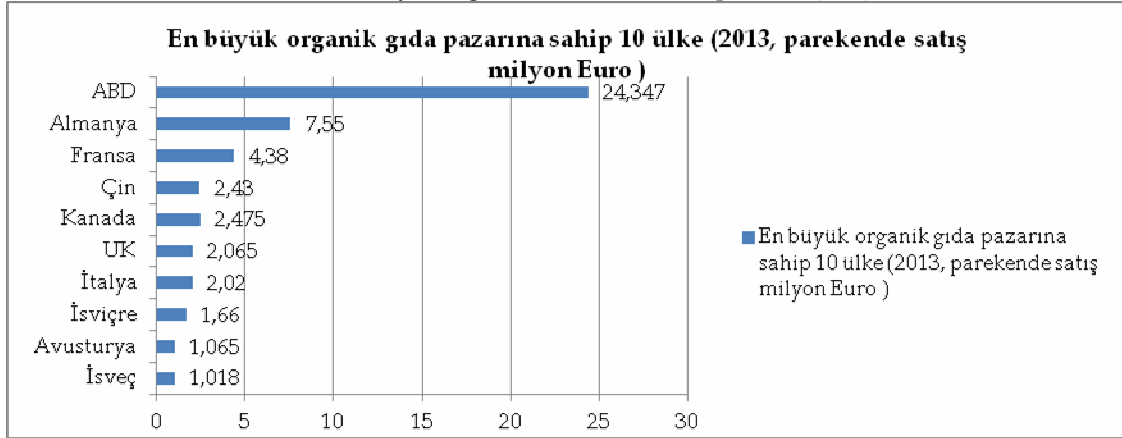
Bölge	Organik Tarım Arazisi (ha)	Üretici Sayısı
Afrika	1,227,008	574,129
Asya	3,425,939	730,744
Avrupa	11,460,773	334,870
Latin Amerika	6,611,636	319,459
Kuzey Amerika	3,047,710	16,393
Okyanusya	17,321,733	22,997
Dünya	43,091,113	1,998,597

Kaynak: FIBL ve IFOAM (2015) raporundan yararlanılarak oluşturulmuştur.

Küresel Organik Tarım İstatistiklerine göre 2013 yılında dünyada 170 ülkede yaklaşık 43 milyon hektar organik tarım alanı bulunmaktadır. Bu alanlar, dünyadaki toplam tarım alanlarının yalnızca %1'ini oluşturmaktadır. Bu alanların büyük kısmını ise sırasıyla Avustralya (17.2 milyon hektar), Arjantin (3.2 milyon hektar), ABD (2.2 milyon hektar), Çin (2.1 milyon hektar), İspanya (1.6 milyon hektar), İtalya (1.3 milyon hektar) ve Fransa (1.1 milyon hektar) oluşturmaktadır. Türkiye ise organik tarım arazileri açısından 461.396 hektarlık alan ile 19. sırada yer almaktadır. Dünya'daki toplam organik alanların %40.2'sini Okyanusya, %26.6'sını Avrupa, %15.3'ünü Latin Amerika, %8'ini Asya, %7.1'ini Kuzey Amerika, %2.8'ini de Afrika oluşturmaktadır. Organik alandaki en yüksek artış ise Avusturya, Çin, Peru, İtalya ve Uganda'da gerçekleşmiştir (FIBL ve IFOAM, 2015).

Dünyada yaklaşık organik tarım ile uğraşan 2 milyon üretici bulunmaktadır. Tablo 2'den de anlaşılacağı üzere organik tarım üreticilerinin %36'sı Asya'da (730,744 üretici), %29'u Afrika'da (574,129 üretici), %17'si Avrupa'da (334,870 üretici), %16'sı Latin Amerika'da (319,459 üretici), %1'i Okyanusya'da (22.997 üretici) ve %1'i Kuzey Amerika'da (16.393 üretici) bulunmaktadır. 2013 yılında Hindistan, Türkiye, Peru ve Senegal'de organik tarım üreticilerinde etkili bir artış görülmüştür.

Şekil 1: En Büyük Organik Gıda Pazarına Sahip 10 Ülke (2013)

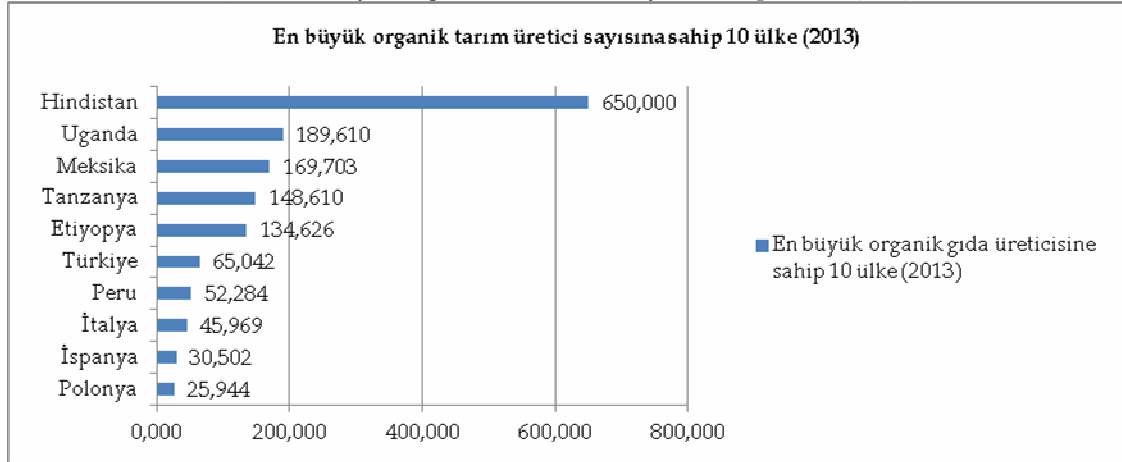

Kaynak: FIBL ve IFOAM, 2015: 63, <https://www.fibl.org/fileadmin/documents/shop/1663-organic-world-2015.pdf>, (Erişim tarihi: 10.02.2016).

Şekil 1'de dünyada en büyük organik gıda pazarına sahip 10 ülke gösterilmektedir. Grafik incelendiğinde, günümüzde en büyük organik gıda pazarı Amerika'nındır. En büyük pazara sahip ilk 10 ülkenin neredeyse tamamı, gelişmiş ekonomiler sınıfında yer alan ülkelerdir.

En yüksek organik tarım üretici sayısına sahip ülkeler ise Hindistan (650.000 üretici), Uganda (189.610 üretici), Meksika (169.703), Tanzanya (148,610), Etiyopya (134,626 üretici), Türkiye (65.042 üretici), Peru (52.284 üretici), İtalya (45.969 üretici) ve İspanya (30.502 üretici) olarak sıralanmaktadır (Şekil 2).

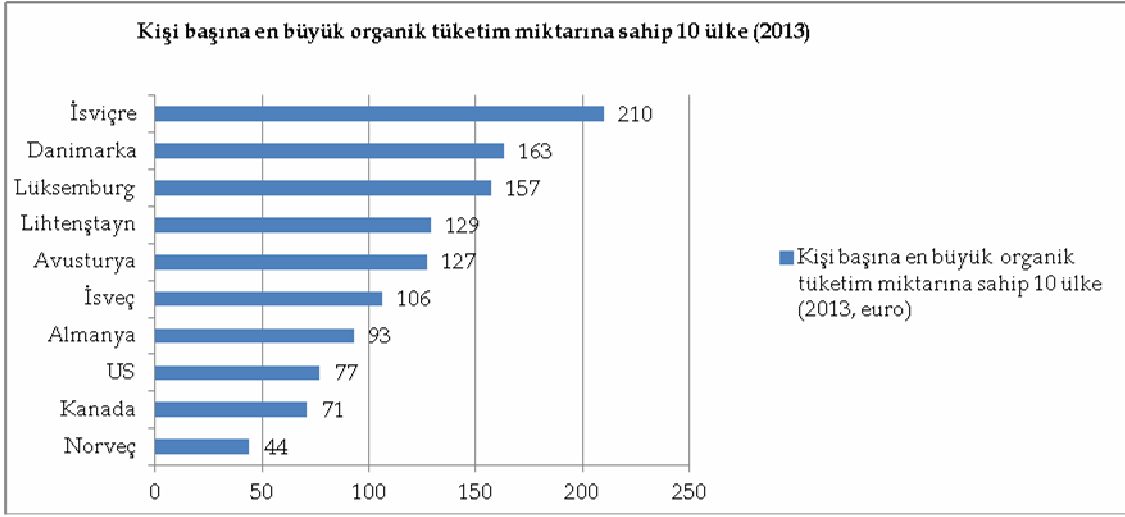
Şekil 2: En Büyük Organik Tarım Üretici Sayısına Sahip 10 Ülke (2013)

Kaynak: FIBL ve IFOAM, 2015: 57, <https://www.fibl.org/fileadmin/documents/shop/1663-organic-world-2015.pdf>, (Erişim tarihi: 10.02.2016).

Organik üretim alanı, üretici sayısı, kişi başına organik ürün tüketim miktarları ve pazar payları, ülkeden ülkeye çeşitlilik göstermekle birlikte eşit bir dağılım da söz konusu değildir. Örneğin, organik üretim alanı açısından dünya sıralamasında ilk sırada yer alan Okyanusya bölgesi, üretici sayısı açısından dünya sıralamasında altı bölge arasında beşinci sırada yer almaktadır. Benzer şekilde en yüksek organik üretici sayısına sahip ülke Hindistan iken kişi başına tüketilen organik ürün açısından Hindistan'ın ilk 10 ülke içerisinde bile olmadığı görülmektedir (bkz: Şekil 2 ve Şekil 3).

Şekil 3: Kişi Başına En Büyük Organik Tüketim Miktarına Sahip 10 Ülke (2013)

Kaynak: FIBL ve IFOAM, 2015: 64, <https://www.fibl.org/fileadmin/documents/shop/1663-organic-world-2015.pdf>, (Erişim tarihi: 10.02.2016).

Kişi başına düşen en büyük organik ürün tüketim miktarına sahip ülkelerin genellikle gelişmiş ülke olması, bu ülkelerin refah düzeylerinin yüksek olması ve buna paralel olarak organik tarım ürünleri tüketimi konusundaki bilinç düzeylerinin de yüksek olmasına bağlanabilir.

4.1.1. Asya Kıtası

Asya kıtasında 2013 yılında toplam 3.4 milyon hektar organik tarım arazisi mevcuttur. Bu değer, dünyadaki toplam organik tarım arazilerinin %8'ini oluşturmaktadır. Çin 2.1 milyon hektarlık organik tarım arazisi ile Asya kıtasında son yıllarda organik tarıma yönelen en önemli ülke konumundadır. Hindistan, Endonezya ve Timor Leste diğer önemli ülkeler arasındadır. Kıtada toplamda 730.744 organik tarımla uğraşan üretici bulunmaktadır. Aynı zamanda organik ürünlere olan talep de bu bölgede her geçen gün artarak devam etmektedir (FIBL ve IFOAM, 2015).

4.1.2. Afrika Kıtası

Düşük girdiye dayalı tarım nedeniyle organik tarıma geçişin en kolay olacağı kıta olarak görülen (Vatansever, 2007) Afrika kıtası, 1.2 milyon hektarlık organik tarım arazisine sahiptir. Afrika kıtasındaki Uganda, Tanzanya ve Etiyopya ise en geniş organik tarım arazisine sahip ülkelerin başında gelmektedir. Toplamda organik tarım üretici sayısı, 574.129 kişidir.

Afrika kıtasındaki organik tarım faaliyetlerine bakıldığında, Afrika'nın 2000 yılından günümüze kadar organik tarım konusunda istikrarlı bir gelişme gösterdiğini söylemek mümkündür. Kıtada meyve, sebze, kahve, susam üretimi yapılmakta, büyük ihracat firmaları tarafından pazarlanmaktadır. Bölgede organik tarım gelişimi artarak devam etmesine rağmen yerli halkın tüketiminin düşük düzeyde olduğu bilinmektedir (FIBL ve IFOAM, 2015).

4.1.3. Avrupa Kıtası

Küresel anlamda Avrupa, 1990'lı yıllardan itibaren organik tarımda öncü olmayı sürdürmektedir. Organik ürünlerde sertifikasyona gidilmesi, yüksek seyreden tüketici talebi ve üretimde izledikleri yasal süreç gibi birçok sebepten dolayı Avrupa, bu öncülüğü elinde bulundurmaktadır. Avrupa'da 2013 yılı verilerine göre, 11.5 milyon hektarlık alanda ekolojik tarım yapılabilmektedir. Avrupa, 330.000'den fazla üreticiye sahiptir. Türkiye, İspanya ve İtalya, en yüksek organik tarım üretici sayısına sahip ülkelerdir. 2013 yılında Avrupa'da organik pazarın değeri, 24.3 milyar dolardır (FIBL ve IFOAM, 2015). Almanya, Fransa ve İngiltere, perakende satışta öncü ülkelerdendir. Kişi başına düşen tüketim miktarlarında ise sırasıyla öncü ülkeler; İsviçre, Lüksemburg ve Danimarka'dır.

Organik tarım, Avrupa'daki ülkelerde oldukça hızlı bir gelişme göstermiştir. Bunun nedeni, Avrupa ülkelerinde özellikle organik ürün üreticilerine sağlanan maddi destekler ve kolaylıkların fazla olmasıdır. Üreticilere sağlanan maddi avantajlar, üretici ve tüketicilere yeterli bilgi akışı, ürün çeşitliliği, ulusal semboller, yasal koruma ve planlama faaliyetleri; bu destek ve kolaylıklardan bazılarıdır (Merdan, 2014: 58).

4.1.4. Amerika Kıtası

Organik tarım satışlarında ilk sırada yer alan Amerika kıtasının perakende satışlarının 2013 yılı itibarıyla 24,347 milyon Euro olduğu vurgulanmaktadır. Bu satışlar içinde organik meyve ve sebze satışları, önemli yer tutmaktadır (FIBL ve IFOAM, 2015).

Kuzey Amerika'da 3 milyon hektardan fazla tarım arazisi, organik olarak işlenmektedir ve bu alanlar, her yıl çok hızlı bir şekilde gelişme göstermektedir. Burada ABD ve Kanada, en önemli üretim yeri ve pazarı konumundadır.

Latin Amerika’da ise 300.000’ den fazla üretici tarafından 6.6 milyon hektarlık organik tarım arazisi işlenmektedir. Latin Amerika’da organik tarım arazisinde önde gelen ülkeler ise sırasıyla Arjantin (3.2 milyon hektar), Uruguay (0.9 milyon hektar) ve Brezilya (0.7 milyon hektar)’dır. Bölgede organik pazar, her geçen yıl gelişme göstermektedir ve kamu, daha çok çevreye duyarlı ve daha fazla satın alma gücüne sahiptir. Bunun yanı sıra üretici ve tedarik sürecinde de gelişmeler yaşanmaktadır. Bölgede belli başlı işbirlikler yoluyla organik tarımın gelişimine ve standartlaştırılmasına katkıda bulunmaktadır (FIBL ve IFOAM, 2015).

4.1.5. Okyanusya Kıtası

Avustralya, Yeni Zelanda ve Pasifik Adasından oluşan bu bölgenin tamamında yaklaşık 23.000 organik tarım üreticisi ve 17.3 milyon hektar organik tarım arazisi bulunmaktadır. Dünyadaki toplam organik üretim alanının neredeyse yarısına (%42.40) sahip olan bu kıtanın organik ürün satışında da aynı oranlara sahip olduğu söylenememektedir. Şöyle ki 2013 yılı içerisinde Avustralya’nın toplam organik ürün satışı 1.065 milyon Euro gerçekleşmiştir.

Avustralya ve Yeni Zelanda’nın organik üretimi daha çok ihracat endeksli olmakla birlikte bu ürünler baharat, hindistan cevizi ve tropikal meyvelerdir. Okyanusya kıtasındaki en geniş organik üretim, Avustralya ve Yeni Zelanda’da yapılmaktadır (FIBL ve IFOAM, 2015).

4. 2. Türkiye’de Organik Tarım Uygulamaları

Türkiye’de organik tarım uygulamaları, 1984-85 yıllarında Avrupa ithalatçılarının talebi doğrultusunda sözleşmeli üretim sistemi çerçevesinde organik İzmir üzümü (Sultana) ile başlamış ve daha sonra organik incir ve kayısı üretimine geçilerek devam etmiştir (Özbağ, 2010; Merdan, 2014). Dolayısıyla Ege bölgesinde başlayan organik tarım faaliyetleri zamanla tüm Türkiye’ye yayılmıştır. 2000’li yıllara gelindiğinde yeni bir boyut kazanarak bitkisel ürünler, işlenmiş gıda ürünleri ile diğer gıda ve tarım ürünleri olarak sınıflandırabilecek bir sektörel yelpazeye ulaşılmıştır. İlk yıllarda sadece 8 ürün yetiştirilirken 2014 yılına gelindiğinde, 208 organik ürün yetiştirilmiştir (Özbağ, 2010; Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2016).

Türkiye’de organik tarım uygulamalarına yönelik ilk organizasyon, 1992 yılında Organik Tarım Organizasyonu Derneğinin (ETO) kurulmasıyla başlamıştır. 1994 yılında IFOAM temel standartları ve 2092/91 sayılı AB Organik Tarım Yönetmeliği’ne dayalı ilk ulusal yönetmelik yürürlüğe girmiştir. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ekolojik tarımla ilgili kontrol yetkisine sahip olmuş ve bünyesinde ATÜT (Alternatif Tarımsal Üretim Teknikleri) Dairesi kurulmuştur (İpek ve Çil, 2010: 143). 1994 yılında “Bitkisel ve Hayvansal Ürünlerin Ekolojik Metotlarla Üretimine İlişkin Yönetmelik”, 2002 yılında ise “Organik Tarımın Esasları ve Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik” yürürlüğe girmiştir (Rehber, 2011). Daha sonra “Organik Tarım Kanunu”, 01.12.2004 tarihinde TBMM’den geçerek, 03.12.2004 tarihinde 25659 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun amacı, tüketiciye güvenilir, kaliteli ürünler sunmak üzere organik ürün ve girdilerin üretiminin geliştirilmesini sağlamak için gerekli tedbirlerin alınmasına ilişkin usul ve esasları belirlemektir (Resmi Gazete, 2004). Son olarak 2010 yılında “Organik Tarımın Esasları ve Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik” 27676 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu Yönetmeliğin amacı ise; ekolojik dengenin korunması, organik tarımsal faaliyetlerin yürütülmesi, organik tarımsal üretimin ve pazarlamanın düzenlenmesi, geliştirilmesi, yaygınlaştırılmasına ilişkin usul ve esasları belirlemektir (Resmi Gazete, 2010).

Tablo 3: Türkiye’de Geçiş Süreci Dahil Organik Tarım Üretim Verileri (2002-2014)

Yıllar	Ürün Sayısı	Çiftçi Sayısı	Yetiştiricilik Yapılan Alan (ha)	Üretim miktarı
2002	150	12.428	57.365	310.125
2003	179	14.798	73.368	323.981
2004	174	12.751	108.598	377.616
2005	205	14.401	93.134	421.934
2006	203	14.256	100.275	458.095
2007	201	16.276	124.263	568.128
2008	247	14.926	109.387	530.224
2009	212	35.565	325.831	983.715
2010	216	42.097	383.782	1.343.737
2011	225	42.460	442.581	1.659.543
2012	204	54.635	523.627	1.750.127
2013	213	60.797	461.395	1.620.387
2014	208	71.472	491.977	1.624.235

Kaynak: T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, <http://www.tarim.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/BUGEM.pdf>, (Erişim tarihi: 21.06.2016).

Yıllar itibariyle Türkiye’de organik tarım üretici sayısı, ürün sayısı ve üretim miktarında artışlar yaşanmıştır. Tablo 3’de görüldüğü üzere, 2014 yılı itibariyle Türkiye’de 71.472 çiftçi 491.977 hektarlık yetiştiricilik yapılan alanda organik tarımla uğraşmaktadır. 2014 yılı toplam organik üretim miktarı, 1.624.235 tondur. Türkiye’de organik tarım, ihracata dayalı olarak gelişme göstermiştir. Ancak Türkiye’de büyük bir potansiyele sahip olan organik tarımın, daha fazla gelişmesi ve yaygınlaşması için iç piyasanın göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Çünkü organik ürün ihracatında rakip olarak nitelendirilebilecek ülkelerde, örneğin; Arjantin’de organik üretimin yaklaşık % 15’i, İtalya’da yaklaşık %57’si iç pazarda tüketilmektedir (Ayla, 2011: 73).

Tablo 4: 2015 Yılında En Çok İhracatı Yapılan Ürünler

Ürün	Miktar (ton)	Tutar (\$)
Kuru Üzüm	4.239.709	13.929.995,77
İncir	2.466.547	13.708.998,74
Kayısı	1.152.778	8.772.244,48
Fındık	1.144.328	15.014.434,76
Diğer Ürünler	4.545.395	17.804.143,25
Genel Toplam	13.548.757	69.229.817

Kaynak: T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye’de organik ürün ihracatında fındık ve fındık ürünleri, kuru üzüm, kayısı ve ürünleri, incir ve incir ürünleri, kurutulmuş domates ve kurutulmuş meyveler; başlıca ihraç edilen ürünler arasında yer almaktadır. Tablo 4’te görüldüğü üzere ihraç edilen ürünler arasında birinci sırayı 4.239.709 ton ile kuru üzüm alırken bu ürünü 2.466.547 ton ile incir ve 1.152.778 ton ile kayısı izlemektedir. Elde edilen tutar açısından ise ilk sırayı 15.014.434,76 dolar ile fındık ve fındık ürünleri alırken bunu 13.929.995,77 Dolar ile kuru üzüm ve 13.708.998,74 Dolar ile incir izlemektedir. Yıllara göre değişimle birlikte Türkiye’nin organik ürün ihracatının, 2015 yılında ortalama 69 milyon \$ civarında olduğu Tablo 4’de görülmektedir. İhracat yapılan ülke sayısı, yaklaşık olarak 18 civarında olup Almanya, Fransa, İsviçre gibi ülkeler; en önemli pazarı oluşturmaktadır (T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, BÜGEM Faaliyetleri, 2016).

Türkiye’de daha çok ihracat amaçlı organik üretim yapılmakta, iç pazarın durumuna ilişkin sınırlı sayıda araştırma, veri ve pazarlama firması bulunmaktadır. Ülkemizde organik ürünler büyük şehirlerde bazı süpermarketlerde, bağımsız organik tarım dükkanlarında veya aktarlarda, ekolojik halk pazarlarında satılmaktadır (Demiryürek, 2011). İç pazardaki gelişmelere karşın hala organik üretimin tarımsal üretimdeki payı düşüktür ve organik tarım ürünlerinin pazar olarak yurtdışına bağımlı olması bununla birlikte iç pazarda yeterli bir pazar-pazarlama araştırmasının bulunmaması ve Türk tüketicisinin organik ürünler için ödemeye razı olduğu fiyat farkının, ortalama %2 civarında olması; iç pazarın gelişimini engellemektedir (Marangoz, 2008; İpek, ve Çil, 2010).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Doğal kaynakları tahrip etmeden, mümkün olduğunca sürdürülebilir tarım anlayışını benimseyen organik tarım uygulamaları kaliteli, güvenli ve sağlıklı gıda ve tekstil ürünleri elde etmeyi amaçlamaktadır.

Son on yılda ortalama %20 artış gösteren küresel organik üretime (Jones, 2013: 18) duyulan ilgi her geçen gün dünya çapında artarken üreticiler, satıcılar ve aracı kurumlar bu pazardan daha fazla pay almak istemektedir. Sürdürülebilirlik kavramının son yıllarda daha fazla gündeme gelmesi ve artan bilinçle birlikte organik ürüne yönelen tüketici sayısı da her geçen gün artış göstermektedir. Özellikle gelişmiş ülkeler organik ürüne ödeyecekleri fazla fiyatı önemsememekle birlikte gıda ürünlerinden giyime kadar geniş yelpazede organik ürünlere yönelmektedir.

Dünya genelinde ortalama 2 milyon üretici ve 72 milyar dolar pazar büyüklüğü ile organik tarım, özellikle sürdürülebilirliğin gündeme geldiği son on yıldır artan oranda bir gelişme göstermektedir. Organik tarımın üreticilere sunmuş olduğu alternatif ekonomik fırsatlar ve çevrenin korunmasına katkı sağlaması, sürdürülebilir tarım sistemini de desteklemektedir. Uzun vadeli ekonomik kalkınmaya sadece parasal anlamda değil çevresel ve sosyal kabul edilebilirlik açısından (Jones, 2013: 18) da katkıda bulunan organik tarım; daha sağlıklı gıda ve tekstil hammaddelerini yetiştirmeyi de hedeflemektedir (Rehber, 2011).

Tüketim açısından değerlendirildiğinde, organik tarıma yönelik kişi başına tüketim miktarı, dünya genelinde ortalama 10.05 Dolar iken gelişmiş ülkelerde bu oran 150 Doların üzerine çıkmaktadır. Yapılan çalışmalarda organik tarım üreticilerinin ve elverişli organik tarım arazilerinin gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha fazla oranda olduğu ortaya konulmasına rağmen organik ürün tüketiminde ne yazık ki bu ülkeler, gelişmiş ülkelerin çok altında bir seviyededir.

Avrupa’da organik tarıma geçiş, doğal kaynakların korunması ve muhafaza edilmesi bakımından bir alternatif tarım yöntemi olarak görülürken Türkiye’de bütün bunlara karşılık organik tarımın gündeme gelmesi; ithalatçı ve ihracatçıların artan dış talebe karşı tepkisi şeklinde oluşmuştur. Organik tarımın başlangıcından günümüze kadar geçen sürede Türkiye’de büyük ve düzenli bir iç pazar doğmamış iken

çiftçilerin ilgisi, "Organik Tarım" fikrinin dışında daha fazla gelir sağlama amacına yönelik olmuştur. Özetle ifade etmek gerekirse, Türkiye'de organik tarımın başlaması, ne çiftçilerde çevre bilincinin gelişmesinden ne de finansal destekleme politikasından kaynaklanmıştır aksine tamamen dış talebin etkisiyle başlamıştır (Er, 2009).

Türkiye'de organik ürünlerin fiyatlarının yüksekliği, tüketiciler arasındaki organik ürünler hakkındaki bilgi eksikliği, pazarda taze organik sebze çeşitlerinin sınırlı olması; iç pazarda organik ürünlerin yaygınlaşması ve satışını önleyen belli başlı faktörler arasındadır. Ancak, görece olarak gelir ve eğitim seviyeleri yüksek, orta yaşlı, çevreye daha duyarlı, sağlıklı yaşamı benimseyen ve özellikle metropollerde yaşayan sosyo-ekonomik profildeki tüketiciler arasında organik ürün talebi giderek artmaktadır (Demiryürek, 2011: 31). Türkiye'de organik tarım ürünleri ihracatı giderek artmasına rağmen Türkiye'nin dünya organik tarım ve gıda pazarındaki payı, oldukça düşüktür. Özellikle Kuzey Amerika ve Avrupa gibi ülkeler, organik gıda pazarındaki iç taleplerini karşılayamamakta ve bu pazarlar, Türkiye gibi altyapısı ve ekolojisi organik tarıma uygun olan ülkelere yönelmektedir. Dolayısıyla bu durum, gelişmekte olan ülkeler için iyi bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Ancak sadece ihrac pazarlarını geliştirmeye yönelik bir politika ise organik tarımın geliştirilmesinde eksik kalmaktadır. Hükümetlerin iç pazarın gelişimini teşvik etmesi, tüketici farkındalığının, mali destek çalışmalarının artırılması, çiftçilerin eğitimi ve AR-GE faaliyetleri; organik tarımın bir ülkede geliştirilmesi için oldukça önemli konulardır (Marangoz, 2008; Demiryürek, 2011; Rehber, 2011).

Sonuç olarak organik ürünlerin üretim ve ticaretinde alt yapı olanaklarının yeterliliğinin yanında eğitim ve bilinçlenmenin önemi, hem bu organik ürünlerin üretilmesi hem de pazarlanması aşamasında oldukça önemlidir. Organik gıda ürünleri piyasasına uluslararası boyuttan bakıldığında dünyadaki teknolojik gelişmelerin takip edilmesi, bir diğer önemli konudur. Bu noktada organik tarımın geliştirilmesine yönelik diğer faktörler, şu şekilde sıralanabilir (Ataseven ve Güneş, 2008; Demiryürek, 2004; Sayın, 2002):

- ✓ Organik tarımla ilgili devlet, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarınca araştırma, eğitim ve yayın faaliyetlerinin yaygınlaştırılması,
- ✓ Devletin uyguladığı ucuz girdi desteği, prim fiyat uygulaması, gelir desteği, kredi kolaylıkları vb. mali desteklerin artırılması,
- ✓ Mevcut bilgi ve yüksek adaptasyonun, organik tarıma geçişi kolaylaştırması ve dolayısıyla organik tarım üretiminde ülkelerin geleneksel ürünlerine öncelik vermesi,
- ✓ Organik tarıma ilişkin kamu spotları oluşturulması ve halkın organik tarıma yönelik tüketim eğilimlerinin artırılması için gerekli farkındalık sağlanması,
- ✓ Bankaların devlet ile işbirliği içerisinde olması ve organik tarıma yönelen çiftçilere gerekli kredi kolaylıklarının sağlanması,
- ✓ Kamunun ve sivil toplum kuruluşlarının organik tarım sektöründe aktif rol üstlenmesi,
- ✓ Kontrol ve sertifikasyon olanaklarının genişletilmesi,
- ✓ Kurumsal yapılanmanın pazarlamaya yönelik gerekli planlar doğrultusunda oluşturulması,
- ✓ Organik üretime dönüşümün teşvik edilmesi.

Türkiye'nin dünya organik tarım sektöründeki payını gerek ürün çeşidi sayısı, üretim miktarı, ihracat gelirleri gerekse tüketim miktarı yönünden arttırması için söz konusu önerilerin uygulanması, büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- ANONİM, Organik Tarım Ulusal Eylem Planı 2013-2016, <http://www.tarim.gov.tr/BUGEM/Belgeler/Bitkisel%20C3%9Cretim/Organik%20Tar%C4%B1m/UlusalEylemPlan-2013-2016.pdf>, Erişim tarihi: 27.07.2016.
- ATASEVEN, Yener ve GÜNEŞ, Erdoğan. (2008). "Türkiye'de İşlenmiş Organik Tarım Ürünleri Üretimi ve Ticaretindeki Gelişmeler", *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, Cilt:22, S. 2, s. 25-33.
- AYLA, Dilara (2011). Türkiye'de Organik Tarım, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CANDEMİR, Serhan, ARPACI, B. Bülent ve AKINCI, İ. ERSİN (2012). "Organik Kırmızıbiber Üretiminde Uygulanan Üretim Sistemlerinin Ekonomik Performanslarının Karşılaştırılması", *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*, Cilt:15, S:1, s. 1-6.
- ÇOBANOĞLU, Ferit ve İŞİN, Ferruh (2009). "Organik Kuru İncir Üreticilerinin Organik Tarım Sistemi Tercihini Etkileyen Kriterlerin Analitik Hiyerarşi Süreci ile Analizi", *Tarım Ekonomisi Dergisi*, Cilt:15, S.2, s. 63-71.
- DEMİRYÜREK, Kürşat (2011). "Organik Tarım Kavramı ve Organik Tarımın Dünya ve Türkiye'deki Durumu", *GOÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, Cilt:28, S.1, s. 27-36.
- DEMİRYÜREK, Kürşat (2004). "Dünya ve Türkiye'de Organik Tarım", *Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, S.3/4, s. 63-71.
- ER, Celal (2009). *Organik Tarım Bakımından Türkiye'nin Potansiyeli, Bugünkü Durumu ve Geleceği*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- ER, Celal ve BAŞALMA, Dilek (2008). *Organik Tarımdaki Gelişmeler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, BÜGEM Faaliyetleri, <http://www.tarim.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/BUGEM.pdf>, Erişim tarihi: 01.06.2016.

- IFOAM (2009). One Earth, Many Minds Annual Report, http://www.ifoam.bio/sites/default/files/page/files/ifoam_annual_report_2009.pdf, (Erişim tarihi: 01.06.2016).
- IFOAM ve FIBL (2015). The Word of Organic Agriculture Statistic, Emerging Trends 2016, , <https://www.fibl.org/fileadmin/documents/shop/1663-organic-world-2015.pdf>, (Erişim tarihi: 10.02.2016).
- İLBAŞ, İ. Ali. (2009). *Organik Tarım (İlkeler ve Ulusal Mevzuat)*. Ankara: Eflatun Yayınevi.
- İPEK, Selçuk. ve Çil, G. Yaşar (2010). "Uluslararası Ticari Boyutuyla Organik Tarım ve Devlet Destekleri", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt:5, S.1, s.135-162.
- JONES, Darryl (2003). "Organic Agriculture, Sustainability and Policy", *Organic Agriculture, Sustainability, Markets and Policies*, UK: OECD Cabi Publishing.
- LIEBHARDT, Bill. (2003). "What is Organic Agriculture? What I learned from My Transition", *Organic Agriculture, Sustainability, Markets and Policies*, UK: OECD Cabi Publishing.
- MARANGOZ, MEHMET (2008). *Organik Ürünlerin Pazarlanması, Organik Tarım Ürünleri ve Organik Ürünler Pazarının Global ve Türkiye Açısından Analizi*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- MERDAN, Kurtuluş (2014). Türkiye'de Organik Tarımın Ekonomik Analizi: Doğu Karadeniz Uygulaması, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZBAĞ, B. Canan (2010). Türkiye'de Organik Tarımın Ekonomik Analizi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- PAUL, John (2006). "The Farm as Organism: The Foundation Idea of Organic Agriculture", *Elementals-Journal of Bio-Dynamics*, S.83, s. 14-18.
- REHBER, Erkan (2011). *Organik Tarım Ekonomisi*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- RESMÎ GAZETE, 2004, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/12/20041203.htm#1>, (Erişim tarihi: 28.07.2016).
- RESMÎ GAZETE, 2010, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/08/20100818-4.ht>, (Erişim tarihi: 28.07.2016).
- SAYIN, Cengiz (2002). "Avrupa Birliği'nde Organik Tarıma Yönelik Politikalar", *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, S.2, s.31-38.
- TORUN, Ehlinaz (2011). "Organik Tarımda Çiftçilerin Bilgi Kaynakları (Kocaeli İli Kartepe İlçesi Örneği)", *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*, Cilt: 14, S.4., s. 53-59.
- VATANSEVER, Harun (2007). *AB ve Türkiye'de Organik Tarım*. Ankara: Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı.
- YÜKSEL, Okan. (2009). Organik Tarım, İnsan ve Yaşam, <http://www.eto.org.tr/?p=568#more-568>, (Erişim tarihi: 20.06.2016).
- YÜRÜDÜR, Eren, KARA, Hasan, ARIBAŞ, Kenan (2010). "Türkiye'nin Organik (Ekolojik) Tarım Coğrafyası", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, S.32, s. 402-424.